

RETROGRÁD IRÁNYZAT.

Mióta a nyelvtudomány valóban tudományná lett és segítségével mélyebben belépilhathatunk a nyelvek szerkezetébe, a nyelvtanítás is mélyebb és biztosabb mederben halad. Iskolai magyar nyelvtanaink lelkiismeretesen felhasználják a tudomány vívmányait, két kérdésre nézve azonban, u. m. az *igeidők tárgyalására* és a *szótövek magyarázatára* nézve nagyon különös jelenséget észlelhetünk.

Vannak a tudomány vívmányait gondosan felhasználó iskolai nyelvtanaink, mint a Simonyi, Szinnyei, Ihász-Barbarits, Gulyás István és Kalmár Elek stb. nyelvtanai. Ezek az igeidőket a cselekvés milyensége szerint csoportosítják, a szótövek változásaira nézve pedig szintén megmondják, hogy az illető csoport szavai nagy részének töve eredetileg máskép hangzott, mint jelenlegi nevező alakjuk.

Vannak nyelvtanaink, melyek csak részben ragaszkodnak a tudomány vívmányaihoz és didaktikai okokból imitt-amott eltérnek a tudományos terminológiától; ilyenek a többi közt a Weszely, a Halász Ignác, a Hoffmann Mór és Bartha József nyelvtanai. Weszely a jelentő módon a cselekvés kategóriái szerint osztályozza az igeidőket, de a feltétes és felszólító módban már folyamatos és befejezett cselekvés helyett jelen és mult időt tanít. Halász Ignác is így jár el, de ő ezenkívül még a jelentő módot is tarkítja; igeideinek elvezése ugyanis következőképen hangzik: jelen idő, mult idő, elbeszélő mult, folyamatos mult, végzett mult és jövő idő. Hoffmann eljárása a Weszelyéhoz hasonló, de a feltétes módban jelen és mult időn kívül jövő időt is ismer. Bartha József nyelvtana (1900) viszont a Halász nyomdokain jár.

Végül vannak oly nyelvtanaink is, melyek a tudomány vívmányait az igeidők és szótövek tárgyalásánál egyáltalában nem hajlandók követni; ilyenek a nevezetesebbek közül a Király Pál, a Deme Károly és Torkos László nyelvtanai.

Király Pál régmult időt és kötő módot ismer, Deme Károly régmult időt és felszólító módot, de legérdekesebb mind között a Torkos László eljárása, a ki Magyar Nyelvtanának 1894-ben megjelent második kiadásában még folyamatos jelenről, folyamatos multról és végzett jelenről, végzett multról szól, művének újabb, 1899-ben megjelent kiadásában azonban visszatér a régi terminológiához és a cselekvés kategóriáit teljesen elvetve, csak egyszerűen jelen, mult, jövő időnek nevezi a tárgyalat alakokat.

Jól tudom, hogy a szerzők csakis didaktikai okokból térnek vissza az egyszerűbb (jelen idő, mult idő stb.) műszavakhoz; a gyermek könnyeb-

ben megérti, ha csak az időre irányítjuk figyelmét, mintha egyidejűleg az időt és a cselekvést is megfigyelés tárgyává kell tennie. Csak az a kérdés, hogy helyesen cselekszenek-e? Vajjon megfelel-e tanításuk a tudományos igazságnak? Vagy ha nem felel meg, legalább didaktikai szempontból hasznos, vagy célszerű-e a régihez való visszatérés? Vagy legalább a tanítás célját könnyebben megközelítjük-e vele?

Az első kérdésre szinte fölösleges válaszolni is. Torkos az igeidők tárgyalását Petőfi *Füstbe ment terv* című költeménye alapján kezdi meg. Ott van mindjárt ez a mondat: *Mit mondok majd először is kedvest, szépet neki*; itt a *mondok* nem jelen idő. — A Torkos nyelvtanának 95. lapján áll ez a mondat: *Köszönd meg inkább a figyelmeztetést — viszonzá a szélkakas*. Ezt a mondatot így is írhatnók: *Köszönd meg inkább a figyelmeztetést — úgymond a szélkakas*; itt *úgymond* (mint a hogy a *viszonzá* szó is mutatja) nem jelen idő. A régiségben az *úgymond* alakot teljesebben még így is látjuk: *úgymond vala*; pl. és ő kezeit elterjesztvén, *úgymond vala* (Szarvas. Magy. Igeidők. 98. l.). — Ebben a mondatban: *Ó ha akkor látok* (*látok vala, láttam volna*) *a világba, nem marasztott volna tán hiába*, a jelennek mondott *látok* alak nem jelen idő. — Ennek a mondatnak igéit: *Szeptember elsején még azt reméltem, hogy másnapra megérkezik*; *de nem jött meg*, németül így mondanók: *Ich hoffte, dass er ankäme; er ist jedoch nicht gekommen*; olaszul így mondanók: *Speravo che sarebbe arrivato, ma non è venuto*. A «megérkezik» alakot tehát a német és az olasz és hasonlóképen a francia is futurummal vagy praeteritummal fejezik ki; és a magyarban mégis jelen idő volna?

Lássuk csak! A másnapra várt *megérkezés* szeptember elsejétől számítva kétségenkívül jövő idő; a mai naptól (március 15-étől) számítva viszont mult idő; *megérkezik* tehát az egyik szempontból tekintve jövő idő, a másik szempontból véve mult idő; de azt, hogy jelen időben volna, semmi szín alatt sem mondhatjuk.

A dolog tényleg úgy áll, hogy a magyar nem ismer ugyan *consecutio temporumot*, de arra igenis nagyon ügyel, hogy a mellékmondat cselekvése egyidejűséget, elő- vagy utóidejűséget (folyamatos, befejezett vagy beálló cselekvést) fejez-e ki.

Nincs itt helyén, hogy az igitan fejtegetésébe bocsátkozzam, de azért az eddigiekből is világosan látható, hogy példamondataink igealakjai közül

<i>mondok</i>	nem jelen idő,
<i>úgymond</i>	nem jelen idő,
<i>látok</i>	nem jelen idő,
<i>megérkezik</i>	nem jelen idő.

Ha tehát a középiskolák, felsőbb leányiskolák és polgári iskolák alsóbb osztályai számára írt nyelvtanainkban nem akarjuk a gyermekeket az igeidők elnevezésénél kétféle kategóriával terhelni, akkor a tudományos igazság azt követeli, hogy a régi

ir *ir (vala)* (*majd*) *ir*
folyamatos jelen folyamatos múlt folyamatos jövő

alakokból mai napig megrövidült *ir* alakot egyszerűen *folyamatos cselekvésnek, ne pedig jelen időnek* nevezzük. Mert folyamatos cselekvésnek mindig folyamatos cselekvés az *ir* alak, de jelen időnek nem mindig az.

Ép így áll a dolog a felszólító és feltétes mód alakjainak elnevezésével is; pl. Torkos 72. l. *Mikor Jézus Krisztust el akarták fogni, hogy a keresztre feszítsék*; ebben a mondatban a *feszítsék* alak Torkos és Halász szerint *felszólító mód jelen idő*. És itt méltán kérdezhetjük: Mikor akarták keresztre feszíteni? Talán most? Dehogy! Ezerkilencszáz évvel ezelőtt. Ez tehát nem jelen, hanem múlt idő. A latin, olasz, francia (explicita alakban) tényleg *præteritum imperfectum* fejezik ki. A magyarban azonban fölösleges, hogy itt az igeidőt tudakoljuk, mert, mint fönnebb említém, a mellékmondatra nézve csak arra ügyel a magyar, hogy egyidejűség van-e benne vagy sem. Ez esetben csakugyan *akkor akarták keresztre feszíteni, a mikor el akarták fogni*; tehát *folyamatos cselekvés* (*imperfectum*, mint a latin-, olasz- és francziában).

Az igeidőknek Torkos-Halász-féle elnevezése tehát nem felel meg a tudományos igazságnak; nem felel meg a didaktikai czélszerűségnek sem, mert csak nem könnyebbitettük meg a gyermek munkáját azzal, ha oly magyarázatot adunk, a mi semmit sem magyaráz, sőt inkább teljesen összezavarja a fogalmakat. A tanítás czélját sem segíti elő az ily eljárás. A gyermekeknek anyanyelvük szerkezetét kell megismerniök s ennek alapján a felsőbb leányiskolában s a réaliskolában francziául, a gimnáziumban latinul kell tanulniok. Hogy értsék meg ezek a gyermekek a francia és latin nyelv *consecutio temporum*-át, ha saját nyelvük igeidei tekintetében is teljes fogalomzavar uralkodik elméjükben? Ellenben, ha az igeidőket a cselekvés milyensége szerint ismertetjük, egyáltalában nagyon tisztán áll a gyermekek előtt a latin és román nyelvek igeidőbeli kényes következetessége.

A szótövek magyarázata tekintetében is retrográd irányzat mutatkozik nyelvtanaink nagy részében; így a Torkos Nyelvtana (I. 75. §.) a *ló lovak, tó tavak*-féle többszt, így magyarázza: «Néhány hosszú magánhangzón végződő szó a többes számban végmagánhangzóját megrövidíti v-vel megtoldva. Ennél sokkal helyesebb az előbbi kiadás I. 73. §-a, a hol megmondja, hogy a v-s alak eredetibb a hosszú magánhangzósánál. A szerző, úgy látszik, itt arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tanu-

Ép így áll a dolog a felszólító és feltétes mód alakjainak elnevezésével is; pl. Torkos 72. l. Mikor Jézus Krisztust el akarták fogni, hogy a keresztre feszítsék; ebben a mondatban a feszítsék alak Torkos és Halász szerint felszólító mód jelen idő. És itt méltán kérdezhetjük: Mikor akarták keresztre feszíteni? Talán most? Dehogy! Ezerkilencszáz évvel ezelőtt. Ez tehát nem jelen, hanem múlt idő. A latin, olasz, francia (explicita alakban) tényleg præteritum imperfectum fejezik ki. A magyarban azonban fölösleges, hogy itt az igeidőt tudakoljuk, mert, mint fönnebb említém, a mellékmondatra nézve csak arra ügyel a magyar, hogy egyidejűség van-e benne vagy sem. Ez esetben csakugyan akkor akarták keresztre feszíteni, a mikor el akarták fogni; tehát folyamatos cselekvés (imperfectum, mint a latin-, olasz- és francziában).

lónak nem a régi, hanem a mai nyelv álláspontjáról kell a nyelvbeli változásokat észlelnie. Erre vall az I. 77. §., a hol a *kenyér kenyerek* alakból kiindulva «a szó utolsó szótagjának hosszú magánhangzója a többes számban megrövidül»; erre vall a *lesz, tesz, vesz, hisz, visz* stb. igék magyarázata (I. 105. §.), mely szerint «néhány v-n végződő ige a jelentő mód jelenének mindegyik személyében elveszti v-jét s azt sz-szel helyettesíti», továbbá erre vall az I. 107. és I. 134. §., a melyekben mindenütt rámutat a tő változására, de az okát nem mondja meg. Mintha nem volna könnyebb a gyermekekre nézve mind e változások megfigyelése, ha egyszersmind a változás okát is megmondjuk neki.

Deme Károly is úgy vélekedik, hogy a 12—13 éves gyermekeknek nincs szükségük arra, hogy tudják, melyek a régi tövek. Helyes! De ne nevezzük ezeket régi töveknek, beszéljünk egyszerűen a szók *valódi tövéről*. Van-e szükségünk arra, hogy egyes esetekben, pl. a rendhagyó igéknél, rámutassunk a szó *valódi tövére*? A felelet az *lesz*, hogy okvetetlen szükségünk van rá. Hisz a szerző maga is tárgyalja a szótöveket és sokhelyt magyarázólag rekeszjeleket rak fel az elváltozott alakok körül, abból a célból, hogy a tövet kitüntesse; pl.

15. l. *tesz*: *tegyed* v. *ted(je)d*
visz: *vigyed* (*vidjed* h.) v. *vid(je)d*, *vitt*
38. l. *visz*: *vigyél* (*vid-j-él*)
vesz: *vegyen* (*vedjen*), *vegyed* (*vedjed*) v. *vedd* (*ved-j-ed*)
32. l. *et-t-em* = (*esz-t-em* h.)
34. l. *egy-e-m* (*esz-j-em* h.)
en-né-m (*esz-né-m* h.)
en-né-k (*esz-ne-ik* h.)

Vagyis mit csinál itt a szerző? A helyett, hogy megmondaná, hogy bármely igének (*valódi, igazi*) tövét az elbeszélő alakban látjuk legtisztábban, hogy tehát *lesz, tesz, vesz, hisz, visz, eszik, iszik* igéknek töve a *levék, tevék, vevék, hívék, vivék, evém, váám* alakokban észlelhető; a helyett, hogy rámutatna, hogy az *sz* még az *alszik, fekszik, cselekszik* stb. igékben, sőt még a rendes igék egyes szám második személyében (*vár-sz, kér-sz*) is csak a jelentő mód folyamatos cselekvésében fordul elő, hogy tehát a *lesz, tesz* stb. formák *sz-sze* nem tartozik a valódi igetőhöz, mert voltaképen a folyamatos cselekvés képzője: a szerző a tudományos igazság rovására egészen új, *nyelvünkben nem létező és sohasem létezett igetöveket* (*ted-, vid-*) *teremt* és ezeket tanultatja meg a növendékekkel.

Pedig akár a szótövek változása (Deme, Rendsz. M. Nyelvt. 14. l.), akár az igeragozásban való eltérések (37. l.) sokkal könnyebben megértethetők a gyermekekkel, ha rámutatunk arra, hogy a szók valódi töve valamint a latinban és francziában, úgy a magyarban sem egyezik mindig

a nevező alakkal. Mert könnyebb megmagyarázni, hogy a *ló lovak*, *szorgalom szorgalmas* (15. l.) változatokban a szó valódi töve tűnik elő s a *veendő* (*veendő*), *vevő*, *vett* (*vev-t*), *ettem* (*ev-tem*), *evett*, *lenni* (*lev-ni*) alakok hangváltozásaiiban ezen szók valódi töve *v* hangjának nyomait látjuk, semmint a tudományos igazság és érthetőség rovására ily lehetetlen magyarázatot adni (Deme, 38. l.): «*Némely sz-szel végződő ige-tövekből az sz egészen kimaradhat, vagy v, l, d és n juthat helyébe. Pl. vesz: veendő, vevő, velt; lesz: lenni*», vagy «*ettem = (esz-tem)*».

Az ily magyarázatok után valóságos délibábos nyelvészet kerekedhetik a gyermekek ajkán, midőn a tanár azt kérdi tőlük, hogy pl. (Deme 21. és 38. l. Jegyz.) micsoda változás fordul elő a *fötelen*, *fözellen*, *fövetlen* alakokban. Mert ennek a nyelvtannak a tanítása szerint a gyermekek nem felelhetnek egyebet, mint hogy a *t* kiesik, helyébe jön a *z*, azután meg ez esik ki és helyébe jön a *v*.

Én azt hiszem, hogy a gyermek és egyáltalában az emberi elme könnyebben felfogja a tudományos igazságot, mint a rendszertelen valótlan-ságot és összevisszaságot.

Természetesen, én sem óhajtom, hogy a kis gyermeket a tanítás kezdő fokán a töváltóásoknak hangtani alapon való rendszeres fejtegetésével kínozzuk; csak annyit tartok szükségesnek, hogy ha a nyelv szerkezete módszeres vizsgálatának menetén a nyelvkönyv valamely töbeli változást kíván a tanulókkal szemléltetni, ne mondjon valótlan-ságot és ne taszítsa a gyermeket a rendszertelenség és értelmetlenség útvesztőjébe, hanem mondja meg könnyen érthető módon a tudományos, történeti igazságot.

Ép így az igeidők tekintetében sem kívánom, hogy a nyelvkönyv a tanítás kezdő fokán mindjárt megismertesse az igeeknek a cselekvés milyensége és az idők különbsége szerint változó összes formáit; azt azonban nagyon fontosnak tartom, hogy balúl értelmezett didaktikai okokból hamis útra ne tereljük a növendéket. Ne mondjuk, hogy *várjak* a felszólító mód *jelen* idejében van, nemcsak azért, mert ezzel valótlan-ságot tanítunk, hanem azért sem, mert az ily tanítással teljesen útját álljuk annak, hogy növendékeink a latin, a francia, az olasz, vagy akár csak a német igeidők alkalmazását valaha tisztességesen megtanulhassák.

Ismerek magyarokat itt Fiumében, a kik évek hosszú sora óta lakván a Quarnero partján, nemcsak folyékonyan, hanem teljes szóbőség-gel, szép választékos irodalmi nyelven beszélnek olaszúl s azért beszédjük mégis bántja minden olasz-nak fülét, mert az igeidők használata tekintetében lépten-nyomon arczúl csapkodják a nyelvet. Ezt a mondatot: «*Arra kértem, hogy segítsen rajta*» a felszólító mód jelen-féle elnevezésén nevededett magyar mindig így mondja: *Lo pregai, che lo aiuti* (lat. *ut eum adiuvet*) és sohasem mondja helyesen az *aiutasse*

(lat. *adivaret*) alakkal. Hisz *segítsen* jelen idő! hogy lehetne azt praeteritummal fordítani? És meg vagyok győződve, hogy latin és francia tanáraink országszerte tapasztalhatják, hogy a hol a magyar nyelvtanításban a *segítsen* alakot felszólító *jelen* időnek tanítják, ott a növendékek a mellékmondatban a praeteritum helyett következetesen praesent használtnak.

És ismerek magyarokat, jeles államférfiakat, újságírókat és jónevű írókat, a kik mindúntalan kiejtenek vagy leírnak ilyenforma barbarizmusokat: *Hirlik, hogy az angolok a bürokat megverték volna.*

Pedig mily könnyű a kérdés megoldása, ha a tudományos igazságnak megfelelően megmondjuk, hogy a magyarban a mellékmondatban időre való tekintet nélkül csak folyamatos, befejezett és beálló cselekvést ismerünk, ellenben a latinban s a többi európai nyelvekben a cselekvésen kívül az időt is tekintetbe vesszük. A magyar felszólító és feltétes módban tehát egyáltalában fölösleges időről szólnunk; *segítsen* folyamatos cselekvés, evvel fejezzük ki a felszólító módban a folyamatos jelent, folyamatos multat és folyamatos jövőt egyaránt. A jelentő módban is, ha mellékmondatba kerül, csak a cselekvés milyenségét nézzük, az időre pedig, a latin és a többi európai nyelvektől eltérően, nem vagyunk tekintettel: *Hirlik, hogy az angolok megverik a bürokat*, ha egyidejűséget (folyamatos cselekvést) akarunk kifejezni; *Hirlik, hogy megverték* (geschlagen hätten) *a bürokat*, ha előidejűséget (bef. esel.) akarunk kifejezni; *Hirlik, hogy megverik* (majd megverik, meg fogják verni) *a bürokat*, ha utóidejűséget (beálló cselekvést) akarunk kifejezni.

Maga ez a tudományos igazság és a didaktikai czélszerűség is elég ok volnának tehát arra nézve, hogy retrográd irányzatnak a tekintetben ne hódoljunk, hanem fogadjuk el és fejleszszük a jobbat és helyesebbet. De máskülönb is, ha Európa egyetlen egy népe sem fogadná el Curtius kutatásainak nagyfontosságú eredményét, nekünk magyaroknak még akkor is okvetetlen be kellene hoznunk tankönyveinkbe és iskoláinkba az igeidőknek a cselekvés milyensége szerint való vizsgálatát, még pedig nemcsak azért, mivel az iskoláinkban kultivált idegen nyelvek szellemét e nélkül nem értjük meg, hanem főképen azért, mivel magyar nemzeti műveltségünk folytonos haladásának érdekében kötelességünk, hogy a reánk bizott ifjúság magyar nyelvérzékét gondosan ápoljuk és fejleszszük. Már pedig idegen nyelvet is ismerő egyén és nemzet annál jobban ellenáll az idegen áramlatoknak, annál jobban megőrzi nyelvérzékének biztonságát, mennél tisztábban látja a saját nyelve és az idegen nyelvek közt létező hasonlóságot és különbséget.

Fiume.

KÖRÖSI SÁNDOR.